

جستارهایی در
مسئولیت اجتماعی دانشگاه ایرانی
در بحران‌های زیست محیطی

(تجربه سیلاب‌های ۱۳۹۸)

به کوشش

جبار رحمانی



مجلس شورای اسلامی



جمهوری اسلامی ایران



سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران



مسئولیت اجتماعی دانشگاه ایرانی و بحران‌های زیست محیطی

به کوشش جبار رحمانی (هیئت علمی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی)
ناشر: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی با همکاری هیئت ویژه گزارش ملی سیلاب‌ها
نگار گروه اجتماعی، فرهنگی و رسانه) و دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
دبیر مجموعه دانشگاه بوم‌شناختی: جبار رحمانی

ویراستار: مصومه احمدی
طبع جلد: مه بافر جاوید
چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸
تیراژ: ۱۰۰۰
قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۲۲-۰۲۱-۷

نشانی: تهران، خیابان پاسدار، پ.خیاور، مهدی، ضمن‌نژاد (گلستان یکم)، شماره ۱۲۴، تلفن: ۲۲۵۷۰۷۷۷
پست الکترونیکی: info@ics.ac.ir سایت: www.ics.ac.ir
کلیه آثار منتشره این پژوهشکده در جهت ایجاد فضای آزاد علمی و نظر شخصی نویسندگان محترم آن
است و لزوماً مورد تأیید پژوهشکده نیست.

سرشناسه: رحمانی، جبار، ۱۳۵۹ - گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: جستارهایی در مسئولیت اجتماعی دانشگاه ایرانی و بحران‌های زیست محیطی (تجربه
سیلاب‌های ۱۳۹۸) / به کوشش جبار رحمانی.
مشخصات نشر: تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، با همکاری هیئت ویژه گزارش ملی
سیلاب‌ها و دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران: تهران: ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری: ۸۰۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۲۲-۰۲۱-۷
موضوع: دانشگاه‌ها و مدارس عالی -- ایران -- جنبه‌های زیست‌محیطی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: Universities and colleges -- Environmental aspects -- Iran -- Addresses, essays, lectures
موضوع: دانشگاه‌ها و مدارس عالی -- ایران -- جنبه‌های اجتماعی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: Universities and colleges -- Social aspects -- Iran -- Addresses, essays, lectures
موضوع: بلاهای زیست‌محیطی -- ایران -- مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: Environmental disasters -- Iran -- Addresses, essays, lectures
رده بندی کنگره: LB ۳۲۲۳ /۵
رده بندی دیویی: ۳۷۸/۱۹۶۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۵۷۲۹۶۴۰

فهرست مطالب

۹	دیباچه پژوهشکده
۱۳	مقدمه

فصل اول: "دانشگاه" حول "آیا ممکن است؟"

۳۱	نگاهی به مسئله مسئولیت اجتماعی دانشگاه در ایران / امروز / نعمت‌الله فاضلی
۹۵	نگاهی به عملکرد دانشگاه ایرانی در بحران سیل بهار ۱۳۹۰ / رحمانی و سارافایی

فصل دوم: الگوی دانشگاه ایرانی و بحران‌های زیست‌محیطی

۱۹۳	فاجعه مضاعف؛ انسان خردمند بی‌خرد و انسان اجتماعی بی‌مسئولیت / سعید خلیلی
۲۲۷	جستاری در نسبت فاجعه با نظام دانش و تحولات اجتماعی-تاریخی / آرش حدادی
۲۴۰	چگونه دانشگاهی می‌تواند پاسخگوی خدمات اجتماعی چشم‌داشت‌شده باشد؟ / سعید خلیلی
۲۴۰	جامعه باتسدد؟ / حمید جاودانی
۲۷۵	دانشگاه ایرانی و مسئله پایداری / غلامرضا ذاکر صالحی
۲۸۹	ایده دانشگاه بوم‌شناختی؛ ضرورت بازاندیشی در الگوی آموزش عالی ایران / جبار رحمانی

فصل سوم: فریادی که شنیده نشد

۳۰۹	مقدمه و پراستار مجموعه جستارها
۳۱۵	انهدام منابع سنتی آب و پیامدهای ناشی از آن: جنگ پنهان سی‌ساله؛ چگونه با دستان خود آب را بحرانی کردیم؟ / مرتضی فرهادی

فصل چهارم: از تجربه زیسته بحران تا تولید علم درباره بحران

سازمان‌های مردم‌نهاد «دانش‌بنیان» و نقش دانشگاه‌ها در کمک به خلق دانش ملی برای مواجهه علمی با آسیب‌های اجتماعی و بلایای محیط‌زیستی؛ مروری اولیه بر تجربه سیل ۱۳۹۸؛ یک موردکاوی مقدماتی و مطالعه پایلوت/ مقصود فراستخواه ۳۴۳

طرح پیشنهادی؛ گذر از مسئله به پویای اجتماعی/ سیامک‌زندرسوی ۳۵۹

بررسی نقش نهاد دانشگاه در مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی با تأکید بر سیل گلستان/ نازمحمد اوتق ۳۷۱

فصل پنجم: مسئولیت اجتماعی دانشگاه ایرانی در برابر بحران‌های زیست‌محیطی

ثوئی که بند نیامد... / فاطمه‌سادات علمدار ۴۰۳

مسئولیت اجتماعی دانشگاه ایرانی و سیاست شهروندی زیست‌محیطی بومی/ اسیدمحمود نجار ۴۱۳

مسئولیت اجتماعی دانشگاه در تعامل متعارف انسان با طبیعت/ مه‌ری طیبی‌نیا ۴۳۳

مسئولیت اجتماعی وه‌های دانشجویی در مواجهه با سیلاب اخیر کشور/ مهدی حسین‌زاده برنی ۴۴۹

دانشگاه ایرانی ر مسأله محیط زیست/ حامد شهیدی‌نیا ۴۶۷

سیل، جامعه، دانش و دولت؛ آوری مند نکته بدیهی و ضروری / محمود اسماعیل‌نیا ۴۷۹

فصل ششم: حه‌های خصوصی مطالعه فاجعه

دانشگاه ایرانی و بحران‌های زیست‌محیطی / ناصر فکوهی ۴۸۷

انسان‌شناسی فاجعه و ایدئولوژی توسعه‌نویبیرا / احمد نادری ۵۱۱

جامعه حادثه‌خیز و مخاطره‌آمیز ایران و نیاز به نظام انشگاهی مسئول، منعطف و شهروندمحور / سیده زهرا اجاق ۵۲۹

ما و فاجعه: کورمالی و دانش بشری / مهرداد عربستانی ۵۴۵

فصل هفتم: مباحث نظری و تجربه‌های جهانی مسئولیت اجتماعی دانشگاه و

بحران‌های زیست‌محیطی

آموزش عالی پایدار و مقابله با بحران‌های محیط‌زیستی / صادق صالحی و زهرا پاز ۵۶۱

فعالیت داوطلبانه نسل جوان در قالب انجمن‌های علمی در قبال محیط‌زیست / شیرین احمدنیا ۵۸۹

نقش آفرینی دانشگاه در اصلاح رابطه انسان ایرانی با محیط‌زیست: تأکید بر ارتقای فرهنگ / مهتاب پورآنتی ۶۰۳

بازکاوی مسئولیت اجتماعی دانشگاه/ نسرین اصغرزاده ۶۱۹

دبیاجه پژوهنسکده / ۷

مسئولیت‌های اجتماعی دانشگاه در برابر مخاطرات و بحران‌های زیست‌محیطی / رضا

همتی .. ۶۳۷

آموزش عالی به مثابه تکنولوژی در مواجهه با بحران‌های طبیعی / ابادر اشتری مهرجردی

۶۵۹

مسئولیت‌پذیری اجتماعی - محیط‌زیستی دانشگاه‌ها / مهدی کلامی، رقیه عظیمی .. ۶۸۵

مسئولیت اجتماعی دانشگاه در مواجهه با بحران‌های زیست‌محیطی / رضا یاززلو .. ۷۱۷

نقش دانشگاه و پژوهش‌های دانشگاهیان در چگونگی مواجهه با سیل / مریم اسکافی

۷۳۹

نمایه .. ۷۵۷

www.ketab.ir

دیباچه پژوهشکده

مخاطرات و بحران‌های زیست‌محیطی، بخشی غیر قابل انکار و مهم از شرایط زندگی در سده بیستم ما است. تجربه تاریخی ایرانیان موبد وجود مجموعه‌ی به هم پیوسته‌ای از دانش‌ها، مهارت‌ها و تکنولوژی‌ها به همراه مشارکت فدالانه و حلاقانه ذی نفعان مختلف برای مواجهه با این بحران‌های طبیعی و مهارت‌یابی از آنها بوده است. آنچه در جوامع بحران‌خیزی مانند ایران امروزی تلفیق این دانش‌ها و مهارت‌های فنی با مشارکت‌های علمی و مردمی و نهادسازی برای مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی است.

سیلاب‌های بهار ۱۳۹۸ تجربه‌ای چندوجهی بود که فرصت‌ها و چالش‌های جدی را پیش روی جامعه ایرانی قرار داد. سه چالش عمده‌ای که این سیلاب‌ها آنها را برجسته‌تر کرد عبارتند از: (۱) غفلت از نظم طبیعت و بی‌توجهی به خرد تاریخی مردم ایران در رابطه با زیست‌بوم خودشان، در سیاستگذاری‌ها و مدیریت امروز ما امر متداولی است. (۲) ایدئولوژی توسعه آمرانه در ایران مدرن همراه با

بی‌توجهی به دانش علمی و مدیریت بحران در تجربه‌های جهانی، منجر به سست شدن بخش زیادی از زیرساخت‌های زیست‌محیطی جامعه ایران شده است. (۳) محدود کردن امکان تصمیم‌سازی به نهادهای خاص قدرت و عدم توجه به زمینه‌های مشارکت‌های مدنی و مردمی، مانع از مدیریت موفق بحران‌های زیست‌محیطی و منابع طبیعی شده است. در نتیجه، مساله منابع طبیعی و عرصه‌های زیست‌محیطی به یکی از حیاتی‌ترین مساله‌ها و چالش‌های جامعه معاصر ایران تبدیل شده است. بحران‌هایی که حول خشکسالی، سیلاب‌ها، آلودگی، راه، ریزگردها، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری، و... در جریان هستند، به خوبی نشان می‌دهند که مساله نه در طبیعت، بلکه در مداخله غیر فنی و محرب انسان در طبیعت شکل گرفته است، به تعبیری دیگر مساله اصلی در خود انسان ایرانی است و لذا هدف اصلی همه برنامه‌ریزی‌ها، نه تغییر طبیعت بلکه تغییر رفتار و ذهنیت انسان ایرانی در مواجهه با طبیعت باید باشد.

از سوی دیگر تجربه فراگیر سیلاب‌ها نشان دهنده فرصت‌ها و پتانسیل‌هایی است که مهمترین آن، لزوم حضور نهادهای اجتماعی و مدنی یا ذینفعان برای موفقیت در مدیریت بحران‌ها است. تصمیم‌سازی‌ها و مدیریت بحران بدون حضور ذینفعان، در بلند مدت محکوم به شکست بوده و هست. در همین راستا نیز حساب تجربه جهانی در کتاب منتشر شده از سوی سازمان جهانی هواشناسی، میتوان همسو با آن گفت که: "به همین دلیل، نه‌تنها گزینه‌های مدیریت سیلاب باید از منظر فنی مناسب باشند، بلکه باید موضوعات اجتماعی - سیاسی وسیع‌تری را در تدوین آنها مدنظر قرار داد. لزوم

رسیدگی به دغدغه‌های اجتماعی و مشارکت متخصصان و جامعه مدنی در فرایند تصمیم‌گیری، در «مدیریت جامع سیلاب» [یا IFM] نقش کلیدی دارد. این دغدغه‌ها را می‌توان از طریق مشارکت فعال همه ذی‌نفعان از جمله جامعه مدنی و نهادهای اجتماعی از جمله نهاد دانشگاه در سطوح و مراحل متنوع تصمیم‌گیری و از طریق اجرای اقدامات مدیریت سیلاب رفع کرد."

در این راستا پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی (در راستای میز تخصصی دانشگاه بوم‌شناختی) با همکاری ارزشمند کارگروه فرهنگ اجتماعی و رسانه در هیئت ویژه گزارش ملی سیلاب و دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران به دنبال ترویج منابع علمی از تجارب جهانی مدیریت بحران‌های زیست‌محیطی و ایجاد بستری برای گفتگوهای تخصصی ملی در این زمینه و ایجاد بستر مشارکت بیشتر ذی‌نفعان در تصمیم‌گیری‌ها بوده است. در هر جامعه‌ای، نهادهای مختلف، مسئولیت‌های خود را در مواجهه با بحران‌ها دارند. دانشگاه‌ها در این میان نقشی کلیدی دارند، هم از جهت نقشی که در تولید علم و دانش تخصصی نسبت به بیعت و شیوه‌های برنامه‌ریزی برای آن دارند و هم از جهت نقش دانشگاه به عنوان جامعه‌پذیری و تربیت شهروندان جامعه. نیروهای تربیت‌یافته نهاد دانشگاه، سهم مهمی در مراکز قدرت جامعه و مدیریت آن در مواقع مختلف از جمله در مقاطع بحرانی دارند. آنچه که در این کتاب مدنظر قرار گرفته، نقش اجتماعی دانشگاه و نسبت دانشگاه با جامعه پیرامونی خودش در مواقع بحرانی است. کتاب حاضر با توجه به مفهوم مسئولیت اجتماعی دانشگاه، به نقش دانشگاه ایرانی در مساله مواجهه

با بحران‌های زیست محیطی (با تاکید بر سیلاب‌های بهار ۱۳۹۸) پرداخته است. این مساله را میتوان در چند مقطع، بطور تحلیلی از هم متمایز کرد: مرحله پیشگیری و آمادگی، مقطع رخداد بحران و مقابله با آن و در نهایت، مقطع بازتوانی و بازسازی اجتماع بحران‌زده. از منظر این کتاب، مساله اصلی درک مسئولیت اجتماعی دانشگاه نسبت به مراحل مواجهه با بحران‌های زیست محیطی جامعه ایرانی است. در این راستا کتاب حاضر با توجه به میز تخصصی دانشگاه بوم‌شناختی در پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی و با همکاری کارگروه فرهنگی اجتماعی و رسانه هیئت ویژه گزارش ملی سیلاب به ریاست جناب آقای دکتر هادی خانیکی و همچنین دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران در دستور کار قرار گرفت تا دیدگاه‌های تحلیلی و ایده‌های راهبردی تیم‌ها و مراکز دانشگاهی را با توجه به شرایط جامعه ایرانی در سیلاب‌های بهار ۱۳۹۸، آوری و تدوین کرده و در اختیار نهادهای علمی و سیاستگذار قرار دهد. کتاب حاضر حاصل تأملات و دیدگاه‌های سی و یک تن از محققان دانشگاهی در این زمینه در قالب جستارهای تحلیلی است.

به نوبه خود از تمام عزیزانی که دعوت به رای نوشتن این جستارها را پذیرفتند، و جناب آقای دکتر جبار رحمانی مسئول میز تخصصی مذکور سپاسگزاری می‌نمایم.

حسین میرزایی

رئیس پژوهشکده و مشاور عالی کارگروه فرهنگی، اجتماعی

و رسانه هیئت ویژه